

O'ZBEK ADABIYOTIDA TARJIMA ASARLARINING MATNSHUNOSLIK MUAMMOLARI

Ne'matova O'g'iloy Akram qizi

Mustaqil izlanuvchi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13761703>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiyotida tarjima asarlarning matnshunoslik muammolari o'rganiladi. Tadqiqot doirasida tarixiy tarjima asarlari, xususan Haydar Xorazmiyning "Mahzan ul-asror" dostoni misolida matnshunoslik masalalari tahlil qilinadi. Maqolada tarjima asarlarini o'rganishning zamonaviy usullari, matnlarni qayta tiklash va nashr etish muammolari ko'rib chiqiladi. Natijalar tarjima asarlarining matnshunoslik tadqiqotlari uchun muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: o'zbek adabiyoti, tarjima asarlari, matnshunoslik, Haydar Xorazmiy, "Mahzan ul-asror"

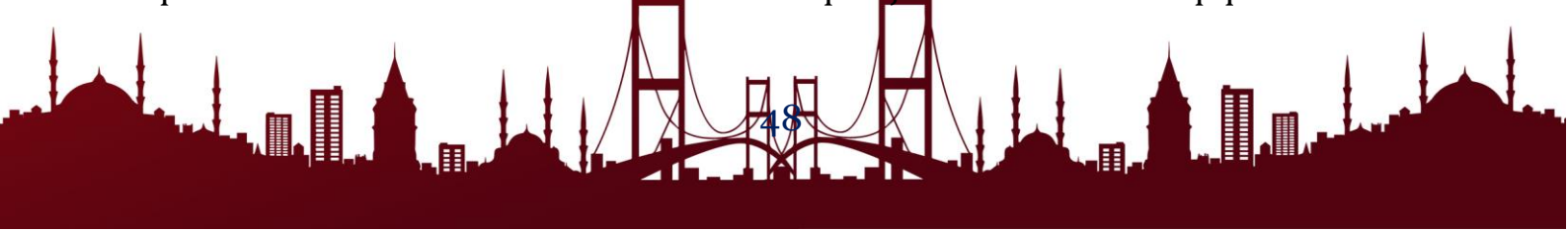
Аннотация: В данной статье исследуются текстологические проблемы переводных произведений в узбекской литературе. В рамках исследования анализируются текстологические вопросы на примере исторических переводных произведений, в частности поэмы "Махзан уль-асрор" Хайдара Хорезми. В статье рассматриваются современные методы изучения переводных произведений, проблемы реконструкции и публикации текстов. Результаты показывают важность текстологических исследований для переводных произведений.

Ключевые слова: узбекская литература, переводные произведения, текстология, Хайдар Хорезми, "Махзан уль-асрор"

Abstract: This article examines the textological problems of translated works in Uzbek literature. Within the scope of the research, textological issues are analyzed using historical translated works, particularly the poem "Makhzan ul-asror" by Haydar Khorezmi as an example. The article discusses modern methods of studying translated works, problems of text reconstruction and publication. The results demonstrate the importance of textological research for translated works.

Keywords: Uzbek literature, translated works, textology, Haydar Khorezmi, "Makhzan ul-asror"

O'zbek adabiyotida tarjima asarlari muhim o'rin tutadi. Ularni o'rganish orqali nafaqat adabiy aloqalar tarixi, balki til va uslub rivojlanishi haqida ham qimmatli ma'lumotlar olish mumkin. Biroq tarjima asarlarini tadqiq etishda bir

qator matnshunoslik muammolari mavjud. Ushbu maqolada ana shu muammolar, ularni hal etish yo'llari va istiqbollari tahlil qilinadi.

Tarjima asarlarining matnshunoslik jihatdan o'rganilishi muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Bu orqali asl matn va tarjima o'rtasidagi munosabatlar, tarjimonning ijodiy yondashuvi, davr adabiy tilidagi o'zgarishlar kabi masalalarni aniqlash mumkin [1]. Shu bilan birga, qo'lyozma nusxalarni qiyosiy o'rganish, matnni ilmiy-tanqidiy nashrga tayyorlash kabi vazifalar ham dolzarb hisoblanadi.

Maqolaning maqsadi o'zbek adabiyotidagi tarjima asarlarining matnshunoslik muammolarini aniqlash va ularni hal etish yo'llarini taklif etishdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida tarixiy tarjima asarlari, xususan Haydar Xorazmiyning "Mahzan ul-asror" dostoni tanlab olindi.

USULLAR VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy, tipologik va matnni tiklash usullaridan foydalanildi. Matnlarni o'rganishda zamonaviy filologik yondashuvlar qo'llanildi.

O'zbek adabiyotidagi tarjima asarlarining matnshunoslik muammolari bir qator olimlar tomonidan o'rganilgan. Jumladan, N. Komilov [2], B. Qosimov [3], H. Boltaboyev [4] kabi olimlarning ishlarida tarjima asarlarini o'rganishning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Ularning tadqiqotlarida tarjima asarlarini qiyosiy o'rganish, matnlarni tiklash va nashr etish masalalari ko'rib chiqilgan.

Haydar Xorazmiyning "Mahzan ul-asror" dostoni bo'yicha S. Erkinov [5], N. Jumaxo'ja [6] kabi olimlarning ishlari mavjud. Ushbu tadqiqotlarda asarning qo'lyozma nusxalari, g'oyaviy-badiiy xususiyatlari tahlil qilingan. Biroq dostonning matnshunoslik muammolari hali to'liq yechimini topmagan.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek adabiyotidagi tarjima asarlarining matnshunoslik muammolari quyidagilardan iborat:

Qo'lyozma nusxalarning to'liq aniqlanmagani va qiyosiy o'rganilmagani.

Asl matn bilan tarjima o'rtasidagi farqlarni aniqlash va talqin etish masalalari.

Tarjimonning ijodiy yondashuvini belgilash muammosi.

Matnni ilmiy-tanqidiy nashrga tayyorlash metodologiyasi.

Tarjima asarlarining lug'at tarkibini o'rganish muammolari.

Haydar Xorazmiyning "Mahzan ul-asror" dostoni misolida ko'rsak, asarning bir necha qo'lyozma nusxalari mavjud. Jumladan, London, Parij, Vena, Qozon va boshqa joylarda saqlanadigan nusxalar fan olamiga ma'lum [7]. Biroq ularning

qiyosiy tahlili to'liq amalga oshirilmagan. Bu esa matnni tiklash va nashr etishda muammolar tug'diradi.

Dostonning hajmi manbalarda turlicha ko'rsatiladi. Ba'zi manbalarda 1230 misra (615 bayt), boshqalarida esa 639 bayt ekanligi qayd etilgan [7]. Bu farqlar qo'lyozma nusxalarning to'liq o'rganilmaganidan dalolat beradi.

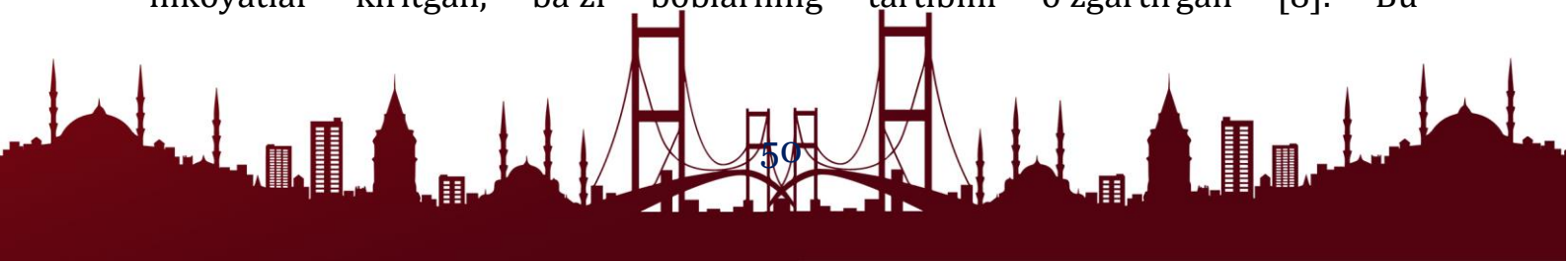
TAHLIL VA MUHOKAMA

O'zbek adabiyotidagi tarjima asarlarining matnshunoslik muammolari murakkab va ko'p qirrali masala bo'lib, uni har tomonlama chuqur tahlil qilish va muhokama etish zarur. Ushbu bo'limda biz mazkur muammolarni batafsil ko'rib chiqamiz, ularning sabablari va oqibatlarini tahlil qilamiz hamda yechim yo'llarini muhokama qilamiz.

Birinchi navbatda, *qo'lyozma nusxalarni to'liq aniqlash va qiyosiy o'rganish* masalasiga e'tibor qaratish lozim. Bu muammo nafaqat "Mahzan ul-asror" dostoni, balki ko'plab boshqa tarjima asarlari uchun ham dolzarb hisoblanadi. Qo'lyozma nusxalarning dunyoning turli kutubxona va arxivlarida tarqoq holda saqlanishi, ularning bir qismi hali ilmiy muomalaga kiritilmagani bu boradagi asosiy to'siqlardan biridir. Masalan, "Mahzan ul-asror" dostonining London, Parij, Vena, Qozon va boshqa joylarda saqlanadigan nusxalari ma'lum bo'lsa-da, ularning to'liq ro'yxati va tavsifi hali yaratilmagan [7]. Bu esa matnni tiklash va nashr etishda jiddiy muammolar tug'diradi.

Qo'lyozma nusxalarni qiyosiy o'rganish uchun *zamonaviy texnologiyalardan foydalanish* muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda matnlarni taqqoslash va tahlil qilish uchun maxsus dasturiy vositalar mavjud. Ulardan samarali foydalanish orqali nusxalar o'rtasidagi farqlarni tezkor va aniq aniqlash, matnning evolyutsiyasini kuzatish mumkin. Masalan, "Mahzan ul-asror" dostonining turli nusxalarini bunday dasturlar yordamida qiyoslash orqali kotiblar tomonidan kiritilgan o'zgarishlarni, tushurib qoldirilgan yoki qo'shilgan baytlarni aniqlash imkoniyati paydo bo'ladi.

Asl matn bilan tarjima o'rtasidagi farqlarni aniqlash va talqin etish ham muhim matnshunoslik muammosidir. Bu masala, ayniqsa, o'rta asrlarda yaratilgan tarjima asarlari uchun dolzarb, chunki o'sha davr tarjimonlari ko'pincha erkin ijodiy yondashuvdan foydalanganlar. "Mahzan ul-asror" misolida ko'radigan bo'lsak, Haydar Xorazmiy Nizomiy Ganjaviyning asarini nafaqat tarjima qilgan, balki uni qayta ishlagan, o'z davrining g'oyalari va adabiy an'analari asosida yangilagan. Masalan, Haydar Xorazmiy dostoniga yangi hikoyatlar kiritgan, ba'zi boblarning tartibini o'zgartirgan [8]. Bu

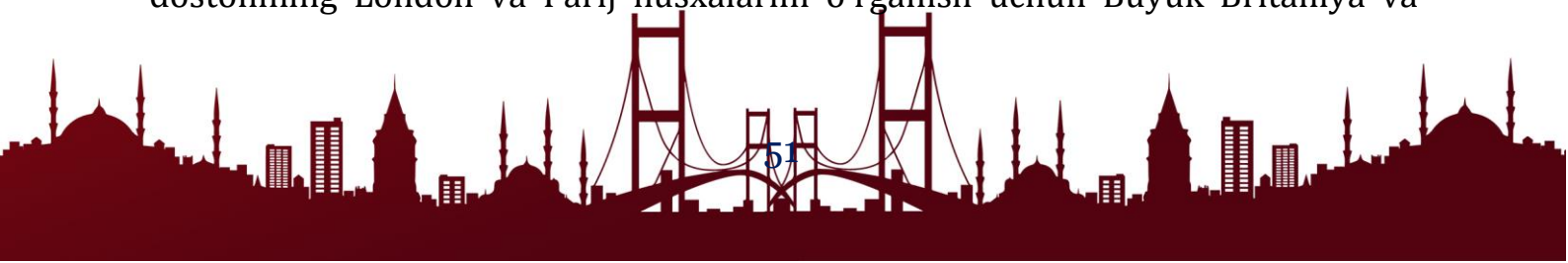
o'zgarishlarning sabablarini aniqlash, ularni tarixiy va madaniy kontekstda talqin etish matnshunoslar oldida turgan muhim vazifadir.

Tarjimonning ijodiy yondashuvini belgilash masalasi ham e'tiborga loyiq. O'rta asr tarjimonlari ko'pincha asl matnni o'z davrining adabiy me'yorlariga moslashtirganlar, unga yangi ma'no va g'oyalar singdirganlar. "Mahzan ul-asror" dostonida bu holat yaqqol ko'zga tashlanadi. Haydar Xorazmiy Nizomiy asariga o'zbek mumtoz adabiyotining an'analarini olib kirgan, mahalliy voqelikka oid unsurlarni qo'shgan. Masalan, u Nizomiyning fors-tojik adabiyotiga xos obrazlarini turkiy adabiyotga xos timsollar bilan almashtirgan hollar uchraydi. Bunday o'zgarishlarning mohiyatini anglash, ularning badiiy va g'oyaviy ahamiyatini ochib berish matnshunoslik tadqiqotlarining muhim yo'nalishi hisoblanadi.

Matnni ilmiy-tanqidiy nashrga tayyorlash metodologiyasi ham jiddiy muammolardan biridir. Bu jarayonda matnning eng ishonchli va to'liq variantini tiklash, uni zamonaviy o'quvchiga tushunarli shaklda taqdim etish, zarur izohlar va sharhlar bilan ta'minlash kabi murakkab vazifalarni hal etish zarur. "Mahzan ul-asror" dostonining ilmiy-tanqidiy nashri hali yaratilmagan, bu esa asarni keng o'quvchilar va tadqiqotchilar ommasi uchun to'liq ochib berish imkonini bermayapti. Bunday nashrni tayyorlash uchun avvalo barcha mavjud qo'lyozma nusxalarni sinchiklab o'rganish, ularni qiyoslab, eng ishonchli matnni tiklash kerak bo'ladi.

Tarjima asarlarining lug'at tarkibini o'rganish ham muhim matnshunoslik masalalaridan biridir. Bu orqali nafaqat muayyan asar tilining xususiyatlarini, balki umuman o'sha davr adabiy tilining rivojlanish tendentsiyalarini ham aniqlash mumkin. "Mahzan ul-asror" dostoni misolida ko'radigan bo'lsak, unda XV asr o'zbek adabiy tilining o'ziga xos jihatlari, arab va fors tillaridan o'zlashgan so'zlarning qo'llanilishi, tasavvufiy istilohlarning ishlatilishi kabi masalalarni o'rganish mumkin. Bu esa nafaqat tilshunoslik, balki adabiyotshunoslik, tarix va madaniyatshunoslik fanlari uchun ham qimmatli material beradi.

Tarjima asarlarining matnshunoslik muammolarini hal etishda **xalqaro hamkorlikni kengaytirish** ham muhim ahamiyatga ega. Dunyoning turli mamlakatlarida saqlanayotgan qo'lyozma nusxalarni o'rganish, xorijiy olimlar bilan tajriba almashish, qo'shma loyihalar amalga oshirish orqali bu boradagi tadqiqotlarni yangi bosqichga ko'tarish mumkin. Masalan, "Mahzan ul-asror" dostonining London va Parij nusxalarini o'rganish uchun Buyuk Britaniya va

Fransiya olimlari bilan hamkorlik qilish, ularning tajribasidan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Tarjima asarlarini o'rganishda madaniyatlararo muloqot nazariyasidan foydalanish ham samarali natijalar berishi mumkin. Bu nazariya asosida tarjima jarayonida yuz beradigan madaniy transformatsiyalarni, g'oyalar va obrazlarning bir madaniyatdan boshqasiga o'tish jarayonini chuqurroq tahlil qilish mumkin.

XULOSALAR

O'zbek adabiyotidagi tarjima asarlarining matnshunoslik muammolarini hal etish uchun kompleks yondashuv zarur. Buning uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

Tarjima asarlarini o'rganishning yagona ilmiy-metodik asoslarini yaratish.

Qo'lyozma nusxalarni to'liq ro'yxatga olish va elektron ma'lumotlar bazasini shakllantirish.

Matnlarni qiyosiy o'rganish va tiklash bo'yicha mutaxassislar tayyorlash.

Xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali chet ellardagi qo'lyozmalarni o'rganish.

Tarjima asarlarining ilmiy-tanqidiy nashrlarini tayyorlash va chop etish.

Ushbu tadbirlarni amalga oshirish o'zbek adabiyotidagi tarjima asarlarini chuqur o'rganish, ularning ahamiyatini to'liq ochib berish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Komilov, N. (2016). Tarjima nazariyasi. Toshkent: Tafakkur.
2. Qosimov, B. (2002). O'zbek adabiyoti va adabiy aloqalar tarixi. Toshkent: Universitet.
3. Boltaboyev, H. (2018). Sharq mumtoz poetikasi. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
4. Erkinov, S. (1998). Temuriylar davri o'zbek adabiyoti. Toshkent: Fan.
5. Jumaxo'ja, N. (2015). XV asr o'zbek adabiyoti. Toshkent: Mumtoz so'z.
6. Hayitmetov, A. (1996). Temuriylar davri o'zbek adabiyoti. Toshkent: Fan.
7. O'zbek adabiyoti tarixi. (2022). Toshkent: O'zbekiston.
8. Sirojiddinov, S. (2011). O'zbek mumtoz adabiyotining falsafiy sarchashmalari. Toshkent: Yangi asr avlodi.

